

УДК 351.86

РЕГІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ВТРУЧАННЯ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ: ПРИЧИНИ ЕВОЛЮЦІЇ У ПОСТБІПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД

У статті розглянуто особливості трансформації підходів великих держав до втручання в регіональні процеси в сфері безпеки. Досліджено причини зниження активності позарегіональних держав у вирішенні проблем безпеки в регіональних системах, форми їх залучення в регіональні процеси в постбіполярний період та методи вирішення проблем безпеки регіональними державами в ситуаціях, коли провідні актори ухиляються від активної участі в цих процесах.

Ключові слова: міжнародна безпека, регіональна безпека, колективне втручання.

Трансформація системи міжнародних відносин, спричинена завершенням «холодної війни», вплинула, без перебільшення, на всі сфери міжнародного життя та зачепила усі країни світу. Постбіполярність принесла нові підходи до організації міжнародних зв'язків, зростання ролі нових міжнародних акторів та диверсифікацію сфер міждержавного співробітництва. Зміни відбулися й у міжнародній ієрархії в найширшому сенсі – змінилося, часто кардинальним чином, співвідношення між міжнародними акторами, сферами інтересів, загрозами та інструментами світової політики.

Одна з таких ієрархічних трансформацій доби постбіполярності – зростання ролі регіональних систем міжнародних відносин, поступовий зсув відповідальності в економічній, військовій, безпековій сферах в бік механізмів та ініціатив регіонального рівня. Цей зсув як універсальна тенденція був відмічений вже в середині 90-х років ХХ століття¹ й тенденція лише укріпилася за останні два десятиліття.

Особливо важливим таке перенесення центру міжнародних взаємодій на регіональний рівень

**КОНСТАНТИНОВ В.Ю.,
доцент Інституту
міжнародних відносин
Київського
національного
університету імені
Тараса Шевченка**

стадо в сфері безпеки, яке й сьогодні продовжує асоціюватися із приматом держави в міжнародній політиці. Крім того, саме проблеми безпеки історично найчастіше ставали причиною втручання з боку поза регіональних акторів – великих держав чи наддержав. Нарешті, відсутність прецедентів паралельного існування у рамках розвиненої глобальної системи незалежних регіональних інструментів вимагало окремого осмислення ситуації та аналізу її можливих наслідків для міжнародних відносин.

Більше того, на думку багатьох дослідників, протягом всієї «холодної війни» постійне втручання наддержав в різних регіональних комплексах, яке було вмотивовано саме причинами із сфери безпеки, спотворювало внутрішню структуру відносин у цих комплексах, нав'язувало віддзеркалення глобальних протиріч біполярності в якості матриці регіональних відносин² та обмежувало можливості проведення самостійної політики регіональних держав³. Для залишених без постійної, інколи нав'язливої, опіки наддержав, держави регіональні природно сприйняли проблему розбудови регіональних безпекових механізмів як один з основних викликів, які несе в собі нова доба еволюції міжнародної системи.

Великі держави теж не залишаються сторонніми спостерігачами за процесами, що відбуваються в різних регіонах світу. Бажання та готовність провідних акторів втручатися у вирішення безпекових проблем не зникло, лише зазнали трансформації методи та підходи. Отже, одним з важливих питань у дослідженні сучасного стану регіональної безпеки в різних частинах світу є визначення характеру змін у підходах провідних міжнародних акторів до втручання в регіональні системи безпеки та наслідки такого втручання для колективних й індивідуальних в сфері безпеки зусиль регіональних держав.

У період холодної війни глобальне протистояння, що визначало характер міжнародних відносин у той період, безпосередньо впливало на всі регіональні конфлікти у світі. Загострення конфронтації наддержав спричиняло активізацію регіональних конфліктів на Близькому Сході або в Африці, бо підтримуючи певні держави чи повстанські угруповання в цих або інших регіонах, наддержави, перш за все, намагалися завдати удару інтересам опонента; адже сутність глобального протистояння між ними передбачала глобальний характер інтересів обох сторін, отже, перерозподіл сил у будь-якому регіоні світу сприймався наддержавами в категоріях власних вигравів або програшів.

Однак холодна війна між двома наддержавами не лише сприяла активізації старих або появи нових конфліктів у різних регіональних системах. Оскільки для наддержав важливим був не сам такий конфлікт, а відповідність його цілей та динаміки їх власним інтересам, то вони прагну-

ли жорстко контролювати ситуацію в регіонах. Таким чином, втручання наддержав у регіональні відносини виступало також і як специфічне, прибуткове лише періоду біполярного протистояння у холодній війні, механізму управління конфліктами.

Так, у зонах власного впливу наддержави всіляко придушували конфлікти, оскільки активізація останніх створювала сприятливу можливість для опонента втрутитися у регіоні, який мав стратегічне значення для наддержави, що його контролювала. У зонах периферії інтересів наддержав їх втручання було фактором стримування надмірної ескалації конфлікту, якщо така ескалація могла призвести до повної поразки їх клієнтів, отже, до втрати позицій у регіоні однією із наддержав⁴. Внаслідок цього зростання ваги регіонального порядку як інструменту врегулювання міжнародних конфліктів та забезпечення безпеки в регіоні відбувається саме після завершення холодної війни, перш за все, як наслідок припинення глобального протистояння двох наддержав.

Із закінченням холодної війни регіональні конфлікти втрачили ту роль, що вони відігравали в межах глобального протистояння між двома наддержавами. Здатність великих держав, а особливо єдиної на сьогодні наддержави – США, до втручання в регіональні конфлікти не зменшилася. Сполученні Штати, навпаки, навіть суттєво збільшили таку здатність; адже їх військова потужність сьогодні гарантує абсолютну перевагу над будь-яким супротивником, а їх політична вага у світі певною мірою знімає дипломатичні обмеження на одноосібні дії США в тому чи іншому регіоні.

Водночас суттєво зменшилася зацікавленість як Сполучених Штатів Америки, так й інших великих держав у підтриманні тих чи інших регіональних держав, оскільки ця підтримка більше не розглядається в контексті глобальної конфронтації, а вплив на певну регіональну державу не є самоцінним результатом глобальної конкуренції за світовий вплив, як це було за часів холодної війни. Припинення глобальної конфронтації дозволило вивільнити внутрішні сили регіональних систем та використати їх для самостійного вирішення широкого кола безпекових питань відповідно до прагнень держав, що утворюють регіональну систему⁵.

Звісно, великі держави продовжують втручатися у регіональні процеси у сфері безпеки, особливо коли мова йде про активні міжнародні конфлікти. Однак, по-перше, змінилася мотивація такого втручання; сьогодні регіони не розглядаються як майданчик, на якому продовжується глобальне протистояння, за своїми цілями чуже регіональній системі. Навпаки, великі держави долучаються до безпекових відносин у регіоні з метою закріпити свій вплив у тому чи іншому регіоні. Хоча вони можуть не належати територіально до певного регіону, їх власні завдання тісно пов'язані зі станом

регіональної системи та динамікою її розвитку; тому такі позарегіональні актори є зацікавленими у стабілізації регіональної системи та пошуку ефективних регіональних механізмів урегулювання регіональних конфліктів.

Після завершення холодної війни змінилася і сама природа загроз міжнародній та національній безпеці. Джерела походження й об'єкти, на які спрямовані більшість таких загроз, зараз сконцентровані на регіональному рівні. Водночас загрози міжнародній та національній безпеці в сучасному світі є більш аморфними та менш консолідованими, але також вони є набагато різноманітнішими, аніж традиційні; загрози регіонального рівня є найскладнішими та найнепередбачуванішими, тому вони часто вимагають специфічного підходу, використання засобів, що винайдені для кожного конкретного випадку окремо та застосовуються саме до конкретного типу загроз.

Такі вимоги до забезпечення безпеки, що витікають із природи сучасних загроз, безумовно значно ускладнюють забезпечення ефективної безпеки державами. Адже держави мають створювати нові спеціалізовані структури безпеки, підтримувати їх ефективність та належний рівень підготовки, забезпечувати відповідний рівню загроз технологічний та організаційний рівень структур безпеки. Необхідність у створенні та подальшому підтриманні значної кількості різноманітних інструментів забезпечення безпеки спричиняє суттєве зростання бюджетних витрат.

Таким чином, диверсифікація та поширення загроз міжнародній безпеці спричиняють значне зростання вартості заходів із забезпечення національної та міжнародної безпеки. У свою чергу, таке зростання витрат змушує держави шукати шляхи зниження обсягів фінансування безпекових заходів з одночасним збереженням належного рівня їх ефективності. Тому для держав у сучасному світі стає дедалі поширенішим прагнення досягти скорочення витрат на безпекові заходи за рахунок створення міждержавних колективних структур забезпечення безпеки. Ця тенденція об'єктивна і стосовно засобів подолання традиційних загроз. Адже заходи із протидії військовим загрозам також вимагають від держав постійного збільшення витрат через стале зростання вартості військових технологій та подорожчання сучасних озброєнь, тому в прагнення ефективно протистояти можливим військовим загрозам і при цьому не збільшувати суттєво витрати на озброєння держави віддають перевагу колективним механізмам забезпечення військової безпеки, а саме – структурам колективної оборони.

Будь-яка держава може для забезпечення власної безпеки покладатися на власні сили або намагатися доповнити їх колективними заходами. Окремо держава може збільшувати видатки на оборонні потреби, нарощувати кількісний склад своїх збройних сил та оптимізувати мобіліза-

ційні заходи, інвестувати в розробку сучасних військових технологій та закуповувати найсучасніші види озброєнь. Цей підхід до забезпечення національної безпеки є фактично універсальним, незалежно від характеру загроз та їх походження. Навіть якщо загрози не пов'язані з регіоном, до якого належить держава, модель її поведінки не буде залежати від цього. Навпаки, сприйняття дій держави, спрямованих на забезпечення власної безпеки, з боку інших міжнародних акторів у міжнародному регіоні безпосередньо залежатиме від стану регіональної системи та від характеру відносин між державами регіону.

Так, зазвичай, нарощування військових приготувань державою, збільшення нею витрат на оборонні потреби призводить до зміни стану безпеки в безпосередньому оточенні держави, отже, у регіоні в цілому. Адже посилення військової потуги держави може бути сприйнято як загроза іншими державами як у межах регіональної системи (з боку сусідніх держав), так і позарегіональними державами, чиї інтереси в регіоні представлені постійно та виразно. У разі, якщо в регіоні існує міждержавний або інтернаціоналізований конфлікт, будь-яке нарощування військової моці окремої держави майже напевно призведе до зростання відчуття небезпеки в інших регіональних державах. У такому випадку навіть відносно незначні кроки держави зі зміцнення власної обороноздатності можуть сприйматися як спроба порушити існуюче співвідношення сил, що є загрозою для регіональної системи.

Однак в умовах більшої стабільності в регіональному просторі, коли загострення міждержавних відносин не відбувається, посилення однієї з регіональних держав може сприйматися іншими державами регіону як фактор стабільності, якщо власні приготування держави спрямовані на подолання загроз, що є актуальними для більшості держав регіону або для регіональної системи в цілому, а також якщо ці приготування призводять до нарощування потенціалу держави до рівня, коли вона стає спроможною самостійно й ефективно протидіяти цим загрозам. Отже, індивідуальні заходи забезпечення безпеки не є продуктом регіональної безпеки, але вони безпосередньо впливають на її стан, її рівень.

Інший підхід до забезпечення безпеки держави пов'язаний із колективними заходами, до яких держава вдається спільно з іншими державами або іншими міжнародними акторами. Поведінка держави спрямовується на забезпечення об'єднання ресурсів та узгодження дій у протидії певним загрозам. Найчастіше потреба у започаткуванні спільних заходів із забезпечення безпеки призводить до появи неформальних або формалізованих коаліцій держав, військових та військово-політичних союзів. І хоча самі такі об'єднання переважно не можуть виступати як механізм організації регіонального простору, їх вплив на консолідацію

зв'язків держав у межах регіону може бути суттєвим. Створення коаліцій та союзів не перебуває у жорсткій залежності з географічним розташування їх учасників.

Низький рівень насильства та високий ступінь міжнародної безпеки в певних регіонах переважно зумовлюється не відсутністю в них внутрішніх або зовнішніх загроз, а здатністю регіональних акторів згуртуватися задля протидії цим загрозам та створити ефективні механізми забезпечення регіональної безпеки. Ці заходи можуть бути переважно індивідуальними (зміцнення обороноздатності окремих держав у регіоні), багатосторонніми (союзи та коаліції регіональних держав) або колективними (регіональні організації у сфері безпеки).

Такі об'єднання можуть виникати між державами, віддаленими географічно одна від одної, і навіть предмет їх спільних дій може належати до іншого регіонального простору, аніж учасники об'єднання. Для періоду холодної війни формування військових союзів за участі позарегіональних держав (або однієї з наддержав, чи якоїсь провідної великої держави одного із двох ворогуючих таборів) було поширеним явищем, що зумовлювало переважно позарегіональний характер основних інструментів забезпечення безпеки як окремих держав, так і цілих регіональних просторів.

Позарегіональні держави в таких союзах були ключовими учасниками, що визначали не лише характер дій союзів, але також їх завдання. У такому вигляді спільні дії регіональних держав не були пов'язані з потребами всебічного забезпечення регіональної безпеки й, натомість, відбивали інтереси позарегіональних гравців у тому чи іншому регіональному просторі⁶. Навіть за наявності регіональної структури в цьому просторі безпекові проблеми не ставали предметом її функціонування, а тому безпекова регіоналізація в процесі формування подібних союзів не відбувалася.

Іншими для регіонального простору є наслідки формування військових союзів між регіональними державами, коли позарегіональні держави не є визначальними гравцями у їх формування (ані як провідні члени, ані як політичні чи фінансові донори таких утворень). У такому разі основним мотивом формування союзів виступають загрози, що актуальні саме для регіональних держав, усвідомлені ними, а самі військові союзи сприймаються, перш за все, як специфічні регіональні механізми забезпечення колективної безпеки.

Зміцнення колективних структур забезпечення безпеки, якщо такі структури створені регіональними державами, зумовлено тим, що переважна більшість загроз у сучасному світі мають регіональний характер. І природно, що держави одного регіонального простору часто поділяють єдині підходи до забезпечення безпеки: адже вони подібно сприймають не лише окремі загрози, але і структури загроз у регіональному просторі

в цілому. Безумовно, ці сприйняті структури загроз не є абсолютно ідентичними й у держав, що належать до одного регіонального простору. Однак подібність структур загроз, яку сприймають міжнародні актори в межах одного регіонального простору є значно вищою, аніж у позарегіональних акторів⁷.

Регіональна безпека є величиною перемінною. Рівень регіональної безпеки залежить від гостроти і динаміки внутрішніх та інтернаціоналізованих конфліктів, у яких приймають участь регіональні держави, сукупних людських та матеріальних ресурсів, які регіональні держави відводять для забезпечення безпеки, значення та ефективності регіональних військових союзів й інститутів колективної безпеки в регіоні⁸. Чим вищими є значення цих чинників регіональної безпеки, тим нижчим є її рівень.

Насправді, дії держав є важливим індикатором стану регіональної безпеки. Адже держава, що не відчуває небезпеки або відчуває її на порівняно невисокому рівні, не надає ані індивідуальним, ані багатостороннім заходам забезпечення безпеки великої ваги у своїй діяльності. Оскільки більшість держав у сучасному світі за своїми статусними характеристиками є державами регіонального рівня, ті загрози, що безпосередньо загрожують їх національній безпеці, також мають регіональний характер (вони або походять із джерел, що розташовані в межах відповідного регіону, або є кореляцією регіональних процесів із певними глобальними тенденціями).

Навіть за наявності певної частини глобальних загроз у межах кожного регіонального комплексу, їх актуалізація все одно відбувається в категоріях регіональної політики та засобами регіональної структури міжнародних відносин. Отже, для переважної більшості держав світу суб'єктивні заходи, здійснені задля забезпечення власної національної безпеки, є відображенням внутрішніх (усередині держави) та регіональних (поза межами держави) загроз. У сучасних умовах транснаціоналізації міжнародних відносин, внутрішні безпекові проблеми мають тенденцію до інтернаціоналізації⁹. Ці загрози переважно відбиваються на сусідніх державах, отже їх також можна віднести до загроз регіонального рівня, що дозволяє стверджувати про адекватність сукупних заходів забезпечення безпеки в регіоні стану небезпеки в ньому.

Звісно, заходи не завжди є повною мірою адекватними існуючим загрозам, особливо в контексті подолання загроз міжнародного регіонального характеру. Адже індивідуальні заходи, до яких вдаються держави, не є об'єктивними й не обов'язково відповідають усвідомленому іншими міжнародними акторами рівню загроз у регіональному просторі. Крім того, заходи безпеки можуть бути не адекватні загрозам і з об'єктивних причин, наприклад, через відсутність необхідних

ресурсів у розпорядженні держави або через нездатність цієї держави мобілізувати необхідні ресурси. У разі, якщо заходи безпеки з боку держави неадекватні загрози, це може спровокувати зовнішнє втручання навіть у внутрішній конфлікт, який ще не набув інтернаціоналізованого характеру, але вірогідність інтернаціоналізації якого є доволі високою. Втручання може бути регіональним, у разі, якщо регіональні держави можуть адекватно відреагувати на поширення конфлікту та забезпечити його вирішення або, принаймні, локалізацію без участі позарегіональних держав.

Однак втручання також може набути характеру позарегіонального, що відбувається або внаслідок слабкості регіональної системи (не існує достатньо потужних регіональних акторів, які б узяли на

себе завдання регіонального втручання, або масштаби безпекової проблеми суттєво переважають можливості до мобілізації в регіональних держав, або регіональна система паралізована внаслідок наявності системних протиріч між регіональними державами), або внаслідок наявності в конфлікті значних інтересів позарегіональних держав, які мають достатній потенціал для втручання навіть у разі конфліктного характеру самого втручання, контраверсії, що виникне між позарегіональною державою та державами регіональної системи. Отже, якщо неадекватність зусиль регіональних держав наявним загрозам опосередковано спричиняє позарегіональну інтервенцію, регіональна безпека перестає бути завданням регіональної системи.

ПОСИЛАННЯ

- 1 Lake D. The New Regionalism in Security Affairs // Regional Orders: Building Security in a New World / D.Lake, P.Morgan. - University Park: Penn State University Press, 1997. - P. 6–7; Stein A. The End of the Cold War and the Regionalization of International Security // Regional Orders: Building Security in a New World / D.Lake, P.Morgan. - University Park: Penn State University Press, 1997. - P. 119–20.
- 2 Schweller R. Realism and the Present Great Power System: Growth and Positional Conflict over Scarce Resources // Unipolar Politics: Realism and State Strategies After the Cold War / E. Kapstein, M. Mastanduno. - New York: Columbia University Press, 1999. - P. 41–2.
- 3 Lake D. Regional Security Complexes: A Systems Approach // Regional Orders: Building Security in a New World / D.Lake, P.Morgan. - University Park: Penn State University Press, 1997. - P. 61–2.
- 4 Lake D. The New Regionalism in Security Affairs // Regional Orders: Building Security in a New World / D.Lake, P.Morgan. - University Park: Penn State University Press, 1997. - P. 4.
- 5 Ayoob M. From Regional System to Regional Society: Exploring Key Variables in the Construction of Regional Order // Australian Journal of International Affairs / M. Ayoob. – 1999. – Vol. 53, No. 3. – С. 247.
- 6 Solingen E. Regional Orders at Century's Dawn: Global and Domestic Influences on Grand Strategy / E. Solingen. – Princeton: Princeton University Press, 1998. – P. 12-16.
- 7 Searle J.R. The Construction of Social Reality / J. Searle. – N.-Y.: Free Press, 1995. – P. 19.
- 8 Kastner L.S., Rector Ch. International Regimes, Domestic Veto-Players and Capital Controls Policy Stability // International Studies Quarterly / L. Kastner. – 2003. – Vol. 47, № 1. – P. 6.
- 9 Yiftachel O. Between nation and state: 'fractured' regionalism among Palestinian-Arabs in Israel // Political Geography / O. Yiftachel. – 1999. – Vol. 18. – P. 294–295.

Konstantinov V.Y. Regional security and great powers' interventions: the reasons of evolution in post-bipolar period / Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Article deals with reforming of great powers' approach to the intervention into regional security dynamics. Article investigates reasons behind non-regional power reluctance to interfere with security issues within regional systems, studies ways these powers participate in post-bipolar regional development, and uncovers instruments used by regional states to deal with security challenges while major actors abstain from taking an active part.

Key words: international security, regional security, collective intervention.

Константинов В.Ю. Региональная безопасность и вмешательство великих держав: причины эволюции в постбиполярный период / Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

В статье рассматриваются особенности трансформации подходов великих держав к вмешательству в региональные процессы в сфере безопасности. Изучены причины снижения активности нерегіональных государств при участии в решении проблем безопасности в региональных системах, формы их вовлечения в региональные процессы в постбиполярный период и методы решения проблем безопасности региональными государствами в ситуациях, когда ведущие игроки уклоняются от активного участия в этих процессах.

Ключевые слова: международная безопасность, региональная безопасность, коллективное вмешательство.

Стаття надійшла до редколегії 01.03.2011

Прийнята до друку 01.06.2011